

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахшигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра Рамова *Франа*, д-ра *Стевановића Михаила* (Београд),
д-ра *Томановића Васе* (Скопље), д-ра *Храсте Маша* (Загреб)

ХИХ КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1951—1952

ИЗ СРПСКОХРВАТСКЕ АКЦЕНТОЛОГИЈЕ И ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

Повод за ове редове дала ми је студија Стјепана Ившића наштампана под насловом: „Из наше акцентуације и дијалекатске проблематике“ у *Зборнику радова Свеучилишта у Загребу, Филозофског факултета* (Загреб, 1951, 359—376). Он је ту обећао да ће на моја извођења, нарочито у студији „О чакавској основној акцентуацији (Глас САН, 168, 1935, 1—39), изнети „неке своје напомене: заједничким напорима, вели он, лакше ћемо се примаћи жељеном рјешењу, којему смо данас знатно ближе, него што је био Јагић, кад је написао напријед споменуте ријечи“ (362). Ившић образложава да није раније износио својих напомена и зато „што проф. Белић у самој студији на три мјеста обећава, да ће нека питања, којих се у њој дотакао, расправити на шире на другом мјесту“. Одмах иза тога Ившић ме великодушно извињава: „Зашто је досад остао само при обећању, лако је разумјети из прилика, које су послије тога дошле“. Истина је да ја на три места говорим о томе да ћу се на појавима извесне врсте доцније пространије задржати, али питање није у томе, већ да ли се та моја обећања тичу оних питања о којима проф. Ившић говори, јер ако тога нема, не видим шта му је то могло сметати. И, заиста, после исцрпног разматрања ја нисам могао видети умесност оваквог Ившићева извињавања.

1

Проф. Стј. Ившић пре свега бори се за приоритет у утврђивању основних истина о особинама прасрпског (или прахрватског), а ја бих рекао прасрпскохрватског акцента. Ја о томе приоритету не бих ни говорио јер ће наша наука и без Ившићевих напомена умети утврдити прави приоритет открића научних истина; а овде говорим сада само због тога што се Ившић труди да наметне нашој науци очигледно нетачну ствар. Он помиње ту своју докторску дисертацију под насловом „Прилог за славенски акценат“

која је изашла у Раду Југ. акад. 187—1911 године и вели „У Завршетку“ те студије ја сам, одбијајући тврђење професора Решетара о једнаком изговору чакавског акута ' и штокавског и мишљења проф. Белића, изреченог на недовољном познавању дијалектолошке грађе, да, „сви старији штокавски говори“ имају само два акцента (в. „Глас“ СКА 78, 136, биљ. 3), поставио ову тезу: Прахрв. (прасрп.) акцентуација имаше зацијело бар ова три акцента: $\hat{\sim}$ “, што их још данас налазимо у сва три главна нарјечја (в. „Рад“ 187, 207). „Та моја теза, продужава проф. Ившић, о некадашњем троакценатском систему, који се развио из сложенијега старијега, данас је аксиом у нашој акцентологији“.¹⁾

Истина је да је, углавном, троакценатски систем у основици српскохрватске акцентуације, али да видимо да ли је ту истину први утврдио проф. Стј. Ившић. Проф. Ившић је могао рећи само „и моја теза“, и тада му нико на томе не би могао замерити ништа, јер би то значило да он прилази онима који су то тврдили; овако изгледа као да је он то први пронашао. То пак није истина. Да наведем у потврду тога само понешто. У својој расправици „О чакавскоме '“ у Зборнику у славу Ватрослава Јагића (1908, 449—455) ја на више места тврдим да је ' (чакавски акут) не само српскохрватског порекла, већ да је могао постати „и пре српскохрватске заједнице“ (449); говорећи о чак. *mlátiš* = шток. *mlátiš* ја тврдим да се ' „тако у чак. дијалекту сачувао до данас, а у штокавском се, по познатом правилу, претворио у $\hat{\sim}$ “ (450), што значи да је био несумњиво српскохрватски. Уосталом тако треба тумачити и оно место које наводи Ившић из Гласа 78, 136, нап. 3: „да сви старији штокавски говори имају само два акцента“, јер су се подразумевали сви штокавски говори изван посавског, за који сам ја тада, тј. 1908 г., сматрао да није још довољно ни дијалекатско-историски ни лингвистички испитан, што је тада била сушта истина. Да наведем још само једно место из моје расправе из 1908 год.: „Као што је познато, и у словеначком језику има појава овима сличних [тј. са ']: *mlátim*, *stráža*, *devéti*, *lovíš*, *mogóč*, *zemlé*, *pekó* итд. (исп. Ваљавчеве *Glavne točke o naglasu knjiž. slovenštine* (Rad 132, стр. 116 и даље, 159, 160, 176, 209) ... Иако не би била немогућна претпоставка да су се сви ти појави развили у заједници српскохрватског и словеначког језика, ... ипак ја остављам да се коначно мишљење о томе да тек онда када се боље испитају унутрашње родбинске везе међу тим блиским јези-

¹⁾ Истицање „моја“ моје је — А. Б.

цима“ (ор. cit. 454). Из овога се јасно види да сам ја сматрао да је ' не само заједнички за српскохрватску језичку заједницу него, вероватно, и за словеначки језик, као што је то заиста аксиом савремене науке. То није смео Ившић прећутати у својој дисертацији. Али, сем тога, он је био дужан навести потпуно тачно тврђење Шахматовљево, изнесено још 1897 год. у чланку Къ истории ударений въ славянскихъ языкахъ (Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. III (1897), кн. 1-ой, стр. 1—34): „мы получаемъ основаніе для утвержденія, что штокавскія ударенія надо возводить къ чакавскимъ или къ такимъ праштокавскимъ типамъ, которые въ существенныхъ чертахъ совпадали съ чакавскими удареніями“ (стр. 3 засебн. от.). Одавде је јасно да је Шахматов сматрао и као праштокавске (= прасрпскохрватске) акценте чакавску систему од три акцента, тј. $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ". То се види и из целе те расправе Шахматовљеве. У даљем расправљању своме Шахматов потпуно правилно доказује да је требало у праштокавском разликовати и два кратка акцента, тј. како он бележи $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ". На крају свога разлагања о томе Шахматов закључује: „Вотъ основанія, почему въ праштокавскую эпоху слѣдуетъ отличать на краткихъ слогахъ ударенія $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ", а на долгихъ ударенія ' и $\hat{~}$ “ (ib. 6). Када се зна да праштокавским Шахматов назива оно што Ившић назива прахрватским или прасрпским, а што ми називамо прасрпскохрватским, онда је јасно да је већ 1897 год., тј. на целих 14 година пре проф. Ившића, изнео Шахматов правилну тезу о српскохрватским акцентима која је данас заиста, у правом смислу речи, аксиом наше науке, а која садржи у себи не само тезу проф. Ившића него и нешто више што се у њој не налази, а што такође улази у систему српскохрватских акцената.

Ако је Ившић, пишући своју дисертацију и не будући још довољно упознат са дужностима онога ко пише о каквој научној материји, могао ово превидети и приписати себи оне научне заслуге које му не припадају, он је сада, на 40 година после своје дисертације, када су му научни обичаји морали постати добро познати, био дужан то да исправи и стави ствари на право место.

Требало је да Ившић учини те исправке и због тога што сам му ја рекао још 1912 год. у својој оцени његове дисертације (Rocznik slawistyczny V 164—178): „Без филолошке тачности, са којом је употреба ' била одређена у Мажуранића и Брлића, и без Шахматовљевих радова о његову пореклу — не да се ни замислити напредак у изучавању словенских акцената у овом правцу. А то се у Ившића не види. Ившић је мерио вредност радова само

према томе, да ли је у њима тачно оцењена физиолошка природа поменутог акцента. Тако је цео тај одељак једностран“ (165) и даље: „У Ившићевој расправи несумњиво је тачно да је чак. ’ (посавски ~) део акцентуације прасрпског језика; само Ившић греши што мисли да и ја тако нисам мислио. Места која је он навео противно о томе не сведоче; а у расправици мојој, коју он често наводи, јасно се вели да је тај акценат постао пре српско-хрватске паједнице; прасрпски (или прахрватски) ја узимам као време када је најдоцније он могао постати“ (ib. 174).

Све је то било анпо Domini 1912. Данас или јуче, на готово четрдесет година после тога, исте се грешке никако не би смеле појавити.

Али и поред мога негативног става и према горњем тврђењу Ившићеву и према другим његовим тврђењима у истој расправи, о којима се ниже говори, ја сматрам да је Ившићев рад на испитивању посавских говора врло добар и да је нашој науци учинио знатних услуга; али теориска страна и горње дисертације и осталих дела о посавским говорима далеко је испод чињеничког значаја Ившићевих радова ове врсте.

2.

Физиолошко-фонетско одређивање посавског акцента код Ившића је први пут у науци тачно изнесено, али Ившић у своме раду од 1911 год. не помиње са довољно прецизности и лојалности о моме опису чакавског акута објављеном пре његова, а који се потпуно слаже са посавским и за који Ившић вели данас да је потпуно исправан („али је зато проф. Белић... споменутом својом студијом дао досад најбољу монографију о једном чакавском говору, у којој је и питање чакавскога акута правилно и поуздано приказао“); међутим тада је говорио: „Физиологија чакавскога ’ (по мојему биљежењу ~) не ће бити посве таква, [каква је у Белића], али је главно, да је Белић опазио разлику, коју је и Микуличих истицао“ (op. cit. 142). Ово, као што рекох, нити је било довољно нити је било тачно тако рећи. Напротив, ја сам 1912 год. у својој оцени Ившићева рада овако писао: „у одељцима о физиолошкој природи посавског (или чакавског) ’ Ившић јако прецењује значај свога испитивања“... Ако са оним што он говори испоредимо оно што ја о том акценту износим „мораћемо констатовати да у обема дефиницијама имамо, углавном, исти акценатски тип. Јер и код мене и код Ившића износи се да је први део акцента једнак, а други врло висок; код мене се дају

још неки варијанти, којих код Ившића нема. Према овоме све што би се могло рећи о Ившићевим заслугама у овом правцу јесте то, да нам је сада јасно да је посавски акценат ' (његов ~) једнак и по природи својој са чакавским ', као што се могло и раније претпостављати на основу једнакости употребе њихове. Према томе, нетачне су речи Ившићеве „да није право опажен особит акценат, различан од четири књижевна, који ја биљежим ~“ (Rocz. slaw. V 165—166), а тако су исто нетачне критичке речи којим пропраћа изношење мога описа чакавског акцента. Сада је то Ившић донекле поправио; али не сасвим. Он је био дужан рећи да је природа чакавског акцента, који је једнак са посавским, тачно била утврђена пре изласка његове књиге, тј. пре 1911 год. Наравно, његова заслуга за посавски акценат не би била због тога мања, али питање приоритета тада отпада. Да би утврдио свој приоритет у томе правцу, Ившић износи да је свој материјал о посавском говору скупио већ 1906 год., да је 1906/7 износио у загребачком Семинару за хрватски или српски језик своје мисли о њему, да је његове радове Југославенска академија примила 6 XI 1907, да је Јосип Гопић узео од њега знак ~ и применио га у својој расправи која је изашла 1907 год.; све то може бити од интереса за биографа Ившићева, али за науку стоји чињеница са којом она може и мора једино рачунати, а то је — да је прво дело Ившићево о овим питањима из којег можемо знати шта он мисли о том акценту и како бележи различна јављања његова — изашло 1911 год. Науке се само то тиче, а не колико је времена прошло док он или ја нисмо објавили своја испитивања итд.

Иако је проф. Ившић одао признање мојој студији о новљанском говору (да је досад најбоља монографија о једном чакавском говору), ипак је он унеколико ограничио моје заслуге у том правцу рекавши да сам се намерио у Новоме „на добре информаторе, међу којима и сам спомињем Новљанина лијечника дра Богослава Мажуранића“. Моји информатори, заједно са дром Мажуранићем, стајали су и тада и стоје и данас, уколико су живи, сваком на расположењу; то су — чакавци. И др Мажуранић, којег ћу се увек са захвалношћу сећати због његове необичне љубави према његову домаћем дијалекту и необичног цењења мога рада, био је за мене оно исто што и сви остали чакавци — научни објекат. И онда када се он разговарао са домаћим људима у моме присуству и мене ради, и онда када смо заједно дуге часове проводили разговарајући о домаћим стварима и читајући оно што сам ја сам записао и што су други записали пре мене, —

он је био за мене не информатор (пре сам то ја био за њега), већ научни објекат који ми је послужио (као и сваки други) да даље проверавам и трагам за чакавским особинама. Ја сам већ једном морао да се браним због обиља материјала у мојој књизи од немачког проф. К. Х. Мајера. Мислим да после онога што сам тада написао у ЈФ VIII (1929) 244—247, а чему немам ни данас ништа ни да додам ни ишта да одузем, затим што сам раније још изнео о мислима о прикупљању дијалекатског материјала, саопштеним у опширном писму И. А. Бодуену-де-Куртене, који је то писмо објавио на руском језику (в. Изв. Отд. русск. яз. и слов. XVIII, св. 1, 229—242), а које је доцније изашло и на другим слов. језицима, па и нашем (в. ЈФ VI 1926—27, 1—10), и, најзад, после онога што овде изнесох — ја немам шта више о томе да речем.

3.

Своје излагање продужује проф. Ившић овако: „Своје чакавске студије наставио је проф. Белић и раширио готово на цијело чакавско подручје (у Хрватском Приморју, у Истри, на Кварнерским и јужнодалматинским отоцима са сусједном обалом), па је тако извршивши вјешто анализу и свога и туђега материјала дао и студију „О чакавској основној акцентуацији (у Гласу СКА 168, 1935, 1—39)“.

Тој студији и чини проф. Ившић своје напомене, а што их је тако дуго задржао без објављивања, крив је Белић, јер и поред својих трију обећања да ће о неким питањима ове расправе расправити пространије, као што је напред поменуто, то ни до данас није учинио. Па ипак ја мислим, као што ће се то видети из даљег излагања, да сам у тој студији дао све што је било потребно проф. Ившићу, бар колико се то види из ове његове студије, и можда и нешто више на што он није обратио пажњу, тако да му моје неизвршивање обећања нимало није морало сметати.

Да ли је у тој студији само „вјешта анализа“ мога и туђега материјала или нешто знатно више или мање од тога, — ја остављам другима да о томе решавају; али сматрам да је у њој изнесен један од врло значајних резултата мојих испитивања. Ја ту утврђујем о постојању у старини врло важног штокавског дијалекта који је од великог значаја за проучавање свих икавских, па и посавских говоре, а који се ширио од данашње Славоније до мора. Да наведем то место јер ће оно бити од интереса за даље разматрање Ившићевих напомена.

„Ја сматрам да је посавски дијалекат у својој структури имао: *šč* место прасловенског *-stj-* и *-skj-* (и *-sk+* пал. вокал); *žd* место прасловенског *-zdj-* и *-zgj-* (и *-zg+* пал. вокал); *č* је задржавало своју мекоћу; место *tj* имао је *ć*, а место *-dj* имао је *đ*. Дакле имао је *đ, ć, šć, žđ, ċ* (меко „ч“). Гласови *đ* и *ć* показивали су да је то штокавски говор; а гласови *šč* и *žd* зближавали су га до извесне мере са чакавским говорима јер су остали штокавски говори упрошћавали *šč* и *žd* у *št* и *žd*. Меко *č* била је специфична особина тих говора [а свакако и звучно *đž*, дакле *đž*].¹⁾

Сматрам да се тај стари штокавски дијалекат находио одмах источно од чакавског дијалекта и да се находио у деловима Славоније, Босне и Далмације до великог померања наших дијалеката које се отпочело крајем XIV века.

Тај стари штокавски дијалекат измешао се у Босни и Далмацији са другим штокавским дијалектима и само се у Славонији, иако и ту не у сасвим чистом облику, сачувао у већој множини на једном месту.

Тај славонски дијалекат — који је остатак од некада многобројног старог штокавског дијалекта — сачувао је до данашњег дана стару акцентуацију која је у својим главним цртама једнака са акцентуацијом далматинског чакавског дијалекта (источног чакавског или југоисточног чакавског). Према томе, та је акцентуација и најстарија „штокавска акцентуација“ (О чакавској основној акцентуаци, Београд, 1935, 35).

Из овога се види зашто ја приписујем толики значај овом врло архаичном штокавском говору. Пре свега, ја њим објашњавам оно *č* и *đž* које је разасуто по великом делу данашњих босанских и далматинских говора, а које досада није било објашњено; мекоћа тих гласова учинила је да се они у тим говорима изједначе са *h* и *h̃*. Затим се њиме објашњава и *sh̃* место *sh̃i* и *sh̃j* место *sh̃d* у многобројним икавским говорима (или у потпуности или измешано са *sh̃i* и *sh̃d*); њиме, управо њиме или његовим утицајима, ја објашњавам и задржавање у икавским старијим говорима старије акцентуације у неједнакој мери; његовом утицају ја приписујем и исвесне особине источноикавског дијалекта које до данас нису још достојно проучене.

То нам даје поуздано научно мерило како да гледамо на оне особине које се налазе и у враџињском дијалекту и у сењском

¹⁾ Ово у угластој загради ја сада додајем — А. Б.

о којима говори проф. Ившић као о говорима који показују да се неке од поменутих особина налазе и у говорима северночакавског типа. Када је горњи дијалекат био у непосредној близини југоисточног чакавског дијалекта, испуњујући простор, у најопштијим цртама од Драве до Јадранског Мора, када знамо да је и југоисточна чакавска акцентуација била једнака или врло блиска посавској, онда је јасно да су изоглосе појединих акценатских особина њених могле ићи и до удаљенијих места, особито када знамо колико је у западним крајевима наших република било померања становништва. Али овде морам поменути и то да и за ону варијанту посавских говора која се налази у Сичама, Магића Мали и још неким местима вреди такође да су се могла находити у западном делу Босне и допирати јужно у Далмацију до самога мора. Ја тиме не решавам питање о његовом постанку и претпостављам да је имао главне особине посавског говора са употребом \sim (чак. ') и тамо где остали посавски говори имају \sim , наравно са познавањем и оних отступања посавских говора која су им заједничка са јужночакавским (напр. *māl̩t* и сл., *jā* и сл. и др.).

4.

Прво, — о вргадинском говору (в. његов опис од Блажа Јуришића *Nast. vjesnik* 45, 1936/7, 1, (86—96, 2, 74—184; 46, 1937/7, 1, 17—38). Пре свега, проф. Ившић је у великој заблуди кад непрестано говори о акцентуацији тог говора као северночакавској. То нигде за њ није рекао ни Блаж Јуришић који је и описао гласовне црте тога говора на основу којих је Ившић и расправљао у својој студији. Б. Јуришић се трудио, полемишући са Решетаром, само да докаже да је то чакавски говор.

Говорећи да Вргада лежи у подручју чакавског говора, а констатујући да се се у њој говори *što* а не *ča*, Јуришић сматра да је то млађи утицај штокавског дијалекта као што тих утицаја има и у другим правцима (*Nast. vjesnik* 1936/7, стр. 87). Ово неће бити тачно. И поред тога што вргадински говор показује доста чакавских особина, његове су везе са штокавским говором ипак старе. Он би се могао назвати по њима штокавско-чакавским говором. Да се на томе зауставим мало исцрпније.

Пре свега, вргадински је говор икавски; оно екавизама што има слично је екавизмима других источно или јужночакавских говора као што је то и сам Б. Јуришић изнео (исп. код њега ор. cit. 174—177).

Овај говор нема чакавско *t'* (= *ć*), већ има штокавски изговор тога гласа као *ć* (*ћ*); он исто тако има штокавско *d* (*ђ*) и по изговору и по употреби, а не чакавско *j* које има само у неколико речи (*gòsvoja*, *měju*, *tāji*; *gròzje* и *gòzje* не иду овамо!). Затим, што је такође врло важно, има староштокавско *šč* и *žd*, а не чакавско *šč* и *žj* (исп. *ščĕtiti se*, *godĭšće*, *gùšćev* и сл. и: *drěžditi*, *nadrěžditi se*, *pròdrězdi se* аор., *mòžďāni*, *zvižditi*, *Nast. vjesn.* 1939, 19—20). Најзанимљивије је ово констатовање Јуришићево: „Између гласова *č* и *ć* у врагинском се говору не осјећа разлика. јер се *č* не изговара онако „тврдо“ као код штокаваца нити се *č* изговара онако „меко“ као код чакаваца“ (*ibid.* 19). Јуришић се вара ипак ако мисли да се чакавско, право *č* изговара друкчије него штокавско; оно је исто тако „тврдо“ као у штокавском; али ово *č* (*č* меко) упућује нас опет на архаичне штокавске икавске говоре. Према томе, добијамо све основне особине тих говора: *ć*, *đ*; *šč*, *žd*; *č* = *ć* (вероватно и *đž* = *d*); *ě* = *i*. Ако овоме додамо: **А** и **Ж** = *e* и *u* (сем *jazik*, *zajōāti* и сл. *N. vj.* 1936/7, 179); *ь*, *ѣ* = *a*; *љ* = *u* (увек); *вь*-, *вѣ*- (често) = *u* (*unĭk* и сл.); *чr*- често *cr*- (поред *чr*-), обично губљење *h*, прелаз *бѣj*-, *рѣj*-, *вѣj*- у *бљ*, *рљ*, *вљ*-, онда ће се њихова штокавска карактеристика тиме само попунити.

Што се тиче облика деκлинације, на које се Б. Јуришић одмах у почетку своје студије позива као на чакавске („*Stariji oblici, osobito u gen., dat., lok., instr., i akuz. plur.*“, *N. vj.* 1936/7 87), тешко је ишта поуздавије рећи; али по Јуришићевој примедби и примерима које наводи (*Nast. vj.* 1939, 31): „Секундарно *n* [наравно, првобитно *m* А. Б.] добивају сви дат., лок., инст., плур.: *рукѡмѡн*, *њѡмѡн*; *њѡмѡн*; *нѡмѡн*; *вѡмѡн*; *овѡмѡн*, итд.; или имају пријелаз: *м*-*н* [као да то немамо и у примерима које је прво навео]: *људѡн* (људима), *јунѡѡѡн*, *сѡлѡн* (селима) итд.“ — може се слободно рећи да и у морфологији има знатних веза са штокавским говорима. Исп. такође и облике као: *јунѡѡѡѡ*, *брѡѡѡѡ*, *барѡѡѡѡ*, *врѡѡѡѡ*, *орѡѡѡѡ* и сл. (мада у дат. јд. има *гѡѡѡѡ*, *поѡѡѡѡ* и сл. *Nast. vj.* 1939, 22).

Још неколико речи о акценатској системи која је врло поучна у овом случају. Већ је проф. Ившић истакао да у Вради имамо: *тѡѡѡѡѡ*, *прѡѡѡѡѡ*; *јѡѡѡѡѡ*; *ишкѡѡѡѡѡ* и сл.; али их он неправилно тумачи. Он сматра да ти акценти показују да и у северночкавској акцентуацији има особина које их везују са посавском, одн. јужночкавском акцентуацијом. Међутим Ившић не ставља основно питање да ли је врагинска акцентуација по својим особинама заиста северночкавска. Већ поменута отступања (*тѡѡѡѡѡ* и сл.) то не показује; али гласовне и морфолошке особине његове показују нам

несумњиве везе са говорима посавскога типа. То нам показује у ком правцу треба тражити и објашњење његовој акцентуацији. Ако сада додамо да и све остале акценатске црте вргадинског говора, уколико се о томе може закључити по Јуришићевим бележењима, а та нам бележења не дају повода да посумњамо у њихову тачност, — све то показује (нарочито развијање ~ дуљењем: *dijāv̄ā* : *dijāv̄la* и сл.) да је ова акцентуација сичанског типа, дакле нас и акцентуација упућује на везе са извесним говорима посавског типа.

Ја нити хоћу нити могу дати овде исцрпну студију о вргадинском говору јер за то нема довољно материјала; али је једно поуздано: његове везе са старијим говорима посавског типа.

Нема никакве сумње да се овим не може још потпуно одредити ни тип вргадинског говора ни данашње место међу нашим говорима. Јер иако он има несумњивих веза са икавским говорима посавског типа, има у њему и других штокавских елемената, а тако исто и знатних чакавских особина. Друкчије и бити не може, јер се он данас налази, и то већ поодавно, у подручју чакавског дијалекта. Ако су се доселили амо штокавци архаичног дијалекатског типа (а то свакако показује њихова акцентуација), они су вероватно затекли на острву и знатно чакавско насеље. Зато не треба онолико потцењивати традицију Вргађана (бар за извештан део насеља) да су се доселили из села Шопота код Бенковца (ор. cit. 88—89). Иако није нимало сигурно да су се сви Вргађани отуда доселили, ипак ова традиција, по мом мишљењу, добро показује правац веза овог говора, у најопштијим цртама, са осталим нашим говорима, иако, наравно, има у вргадинском говору и других елемената штокавских који су суделовали при његову образовању. У сваком случају, данас је тај говор у чакавском подручју и прима све више особине чакавског говора; али се и његове штокавске везе, и старије и млађе, још јасно виде.

Вргадински говор врло је занимљив по своме саставу, по своме пореклу и по чувању старих особина које су ушле у његов живот. По томе он има у себи нешто од општих црта чакавских говора. Али је данас једно сигурно: да он ни у ком случају не претставља северночкавски говор. И оно основно језгро, чакавско по пореклу, које је било у старој Вргади, поуздано је јужно-чкавског типа, а акцентуација је у њему, заједно са основним особинама гласовне структуре, архаичног посавског поменутог типа.

5.

Проф. Ившић би хтео на другом примеру, на сењском гдвору, да покаже како се посавска акцентуација у извесном делу свом простире и до северночакавских говора. Зато он наводи текстове Павла Тијана (*Zbornik za nar. živ. i obič. Južn. Slavena* 32, 1939/40, 77—260; тачније би било навести 77—156; 197—260) и даје кратак преглед системе сењског говора. Она поред обичних северночакавских акцената има, заиста, мада има и извесних отступања која нису овде изнесена, и: *jã, tĩ* и сл. и *stãri, mãli, prãvi* као што има и посавска или јужночакавска акцентуација. Али је питање: да ли ти елементи поменуте акцентуације нису унесени са стране, тј. од оних икавских дијалеката који су допирали и до Сења. Да ли Сењ нема каквих особина, сем поменуте акцентуације, које би говориле о могућности таквог утицаја?! О томе Ившић не говори, а таквих знакова има несумњиво који се могу видети и из Тијанових текстова, чак и из самог акцентованог текста. Да наведем главније: ген. мн. на *ov*: *këksov* (222), *gospõv* (224) *frãjlov* (224) и сл. који се налази и у посавском, у старијим штокавским и понеким острвским говорима; једначење дат. инстр. и лок. множ.: *na pogãn* (222, 223), *na gradëlan* (222), *po oçãliman* (223), *u kabĩnan* (223), *nĩman* (дат. пл. 223), *gospetĩnan* (дат. пл. 224), *s nĩmin* (225) *za rðkojnima* (246) као и у штокавским и многим острвским говорима; лок. м. р. на *u*: *u hlãdũ* (222), *na mĩrũ* (223), *ĩtoru* (224), *na ãrtũ* (224), *na krovũ* (224) и стално, којег има донекле и у чак. говорима северног типа, али не у оволикој мери; прелаз *vã > u*: *u* и сл.; *du* у 3 пл. *obečřvadu* (222), *govõridu* (223), *plãtidu* (223), *kũpljedu* (225) и сл.; облици као: ном. пл. *vrãzi* (222); ген. синг. фем. и ном. асс. пл. увек на *e*: *zřzule* (п. пл. 223), *baskõte* (асс. пл. 223), *vodẽ* (ген. синг. 222), *mĩrve* (ном. пл. 222) — увек тако.

Ја сам само понешто изнео. Могло би се и из самих текстова навести још доста појединачних штокавских облика (као *medu, rođeni, zeda, zdravlje, groblje, crn, crven, crljen* и сл.); али мислим да су и горњи примери довољни. Једначења дат. инстр. и лок. мн. у духу штокавских говора има у широком луку и чакавских говора (они допиру до острва Силбе); ген. мн. на *ov* има такође у многим од тих места; тако исто и дуљење непостојаног *a* у примерима као *kolãc*: *kõlcã* особина је широког круга чакавских говора на острвљу јужно и југоисточно од Сења: ја сам свугда у том правцу наилазио на те особине све до Олиба и Силбе. Из тога што се у Сењу употребљава *kolãc* : *kõlcã* поред *otãc* : *oçã* — јасно је да је оно са стране донесено, тј. да није органска особина струк-

туре овог говора. Из свега овога се види да је сењски говор, налазећи се иначе у непосредној близини икавских штокавских говора, ушао својим особинама у везе са штокавским икавским говорима који су, са своје стране, утицали и на многе чакавске острвске говоре. Зато ја сматрам да је и *jã*, *tř* и сл. и *mãli* и *okĩneš* (м. *otkĩneš*) и много што шта друго добивено од штокавских икавских говора или делимично и од јужночаканских који су се кретали на с. -з. поред морске обале и ишли чак до северне Истре. Тако у Дрази у близини Бакра, поред других особина, сви су узлазни акценти претварају у низлазне као што је у староштокавским говорима и сл.

Ив овога се види да ни језик Вргаде ни Сења не допуштају да се у поменутих особинама види органско јављање у северночакавском говору оних особина које смо ми узели као типичне за посавске или јужночакавске говоре, а о којима сам напред говорио. И у томе проф. Ившић нема права.

6.

Ја нисам бивао по Славонији да бих могао да тврдим да се тамо негде говори *sporõm* а навео сам баш оно место из књиге Ившићеве где он говори да се место тога облика говори гдегде по Славонији *sporõm* место очекиваног *sporõm* (О чак. основној акцентуацији 8); међутим се Ившић пита како сам могао рећи да се у Славонији говори *sporõm* и *ženõm* (стр. 370). Ја мислим да је и ту „забуна“ (да употребим његову реч) или што друго на његовој страни.

Истина је да ја у 3 тачци системе, за коју велим да је заједничка далматинском чакавском говору и штокавском посавском говору, наводим за оба та говора *stãri*, *prãvi* и сл.; *ženõm* и *sporõm*; али одмах додајем: „Ја сам утврдио ту систему на основу материјала острва Хвара“ (О чакавској основној акц. 25). Уосталом то се јасно види по облику *sporõm* који не би имао *n* на крају да је наведен за Славонију, већ *m*. Из овога излази јасно да сам ја сличан облик (тј. *sporõm*) претпоставио за Славонију, а нигде нисам рекао да се употребљава у Славонији или да га је Ившић тако навео. И Ившић је такав облик очекивао (тј. *sporõm*) у Славонији, а не *sporõm* (*sporõm*), како се често налази у славонским говорима; али то још не значи да таквог облика није могло бити. Ја такав облик на стр. 8—9 своје књижице и претпостављам; на то су давали права и облици које је Ившић навео у својој расправи (Rad 196, 222) : *nõžẽm* или *nõžẽm* (*nõžõm*), *udõvcẽm* или

udǒvcēm (udóvcēm), pijāncēm или *pijāncēm (pijāncēm), seļākōm* или *seļākōm (seļākōm), gospodārōm* или *gospodārōm (gospodārōm)*. Зашто после тога да немамо права да претпоставимо да се могло и поред *sporōt* употребљавати *sporōt*, а нарочито када свему овоме налазимо потпуно паралелу у јужночакавском. Тако је требало разумети и оно што ја говорим о *sporōt* на 20 страни своје расправе : свако је могао, са мало добре воље, видети, и на основу онога што сам напред говорио и на основу тога што је за мене акценатски тип *sporōt* условљавао *sporōt*, исто онако као што он условљава и *sporōt* (исп. и поменуте паралеле : *kojēt* и *kojēt* и сл., стр. 9 моје расправе напом. испод текста). Ето због чега сам ја узимао *sporōt* као оправдан гласовни облик и за посавски дијалекат.

Радо признајем, на замерку Ившићеву (ор cit. 95), да облици *(o)trēsao (o)trēsla* и *rdceo — ročela* не иду у исти ред и да *ročela* посавског говора није једнако са облицима типа *nabrōla, prosūla* хварског говора. Можда он има права и у објашњењу како се то јавило код мене: што се акцентом ' бележе два акцента (чак. ' и шток. ') који нису јединачки; али остаје у оба случаја чињеница да и акц. ~ и ' у радном прошастом придеву није на своје месту у поменутим облицима женск. рода. Приметићу да ме је изненадио акценат у облицима Сича, Магића Мале и околине горњег типа (тј. *bježála, okopála* и сл., Rad 197, 98), јер обично у троакцентној системи чакавских говора када се деси овако преношење акцената на дужину, оно даје Ившићев ~ (исп. у сењском говору *nāklon* Тијан, Зборн. 32, 2, 222, *nācelnik* ib., *skāndala* 223, „*Tānke sēne, kistijānt*“ 223, *tāncat* 224 и сл.). Што се тиче активног партиципа у посавском говору, с којем Ившић исцрпно говори према свом „тадашњем знању“ и о којем је хтео да сазна моје мишљење (ваљада се на то односе речи његове „али је то, чини се, случајно измакло Белићевој пажњи“), могу рећи само толико да се са њим не слажем јер мислим да за закључак да је *био, билā, било* ново и образовано по аналогiji, а да је старо *био, била, било* и сл. — он није имао довољно поузданог материјала на основу којег би могао учинити овај закључак.

Најзад да поменем да Ившић, на основу новије научне литературе, подгрева своје старо тумачење инстр. јд. ж. р. *ženōv* и *ženī(n)* додајући понешто ново у тумачењу *ōv* код данашњих чакаваца. Ја ћу засада рећи само једно : да је поуздано да су оба облика инстр. јд. ж. р. са узлазним акцентом у нашим језицима

(словеначком и српскохрватском) врло стари (дакле *ženj̄, ženõv̄*); све остало остаје ипак тек да се објасни.

Из овога се види како треба разумети ширење посавско-јожночакавске акценатске системе у ближим или удаљенијим говорима и како је неумесно на основу појединачних чињеница закључивати одмах без везе са целом структуром даних говора и ономе што из ње истиче. То нам даје могућности такође да загледамо и у многе дијалекатске процесе који су се на различне начине остварили у нашим говорима, а којих има још знатно више него што ми на основу данашњег познавања ствари претпостављамо. Али све нам је ово заједно наново открило: колико је потребно нашој науци систематско проучавање и чакавских и штокавских икавских говора по свима покрајинама нашим од места до места, да бисмо могли о свему овоме поуздано и правилно судити.

А. Белић

Résumé

1. L'auteur conteste la prétention du professeur St. Ivšić d'avoir le premier fixé la nature de l'accent čakavien ou possavien ' (˘), étant donné qu'il l'a relevée avant lui (en 1909) dans une étude en russe (parue à St. Pétersbourg) dans le dialecte de Novi-Vinodol. Le mérite du professeur Ivšić est d'avoir bien décrit (en 1911) la nature de l'accent possavien et d'avoir bien exploré son emploi dans les dialectes de Slavonie.

2. Le professeur Ivšić s'accorde faussement aussi, le mérite d'avoir découvert en serbocroate le système des trois accents (˘ " ˘) qui est devenu le point de départ de nouvelles recherches dans l'accentologie serbocroate. L'auteur démontre que le mérite en appartient à Šahmatov qui 14 ans avant Ivšić a proclamé le système des quatre accents comme fondamental en serbocroate (deux courts: " et ` et deux longs: ˘ et ˘). L'auteur même s'était également persuadé, bien avant M. Ivšić (en 1908), de l'ancienneté de l'accent čakavien ' (˘) dans le serbocroate commun.

3. L'auteur est mécontent des mots critiques que le professeur Ivšić a énoncés au sujet de son étude sur le dialecte čakavien de Novi. Quoique M. Ivšić rende justice à la valeur de l'étude, il pense, ou le fait semblant du moins, qu'elle est due aux bons informateurs trouvés sur place. Ces „informateurs“, explique l'auteur, n'étaient au fond que de simples objets à la portée de tout le monde, comme tous les čakavien l'étaient depuis toujours et le sont même aujourd'hui.

4. Le professeur Ivšić a voulu montrer que le système accentologique possavien, qui est d'après les recherches de l'auteur pareil à celui du čakavien de l'est ou du sud, en tant que faisant partie du dialecte de Vrgada et de Senj, n'est pas exclusivement possavien ou čakavien du sud, mais appartient partiellement aussi aux dialectes čakaviens du nord. Il désirait ainsi diminuer l'importance du système. L'auteur démontre que le dialecte de Vrgada, proprement dit, fait part jusqu'à un certain degré, par sa structure phonétique, au type possavien (de Magića Mala, Siće et d'endroits analogues). Par là même son accentologie se trouve être du même genre. En ce qui concerne Senj (en Croatie méridionale) son dialecte montre dans sa structure plusieurs signes de l'influence des dialectes ikaviens-štokaviens. Cela explique aussi la possibilité de l'influence de ces dialectes dans le domaine des accents.

5. L'auteur s'accorde avec le professeur Ivšić sur l'ancienneté des formes *snopōm et ženóm (ženōm) et sur quelques erreurs dues à l'ambiguïté de certains signes, mais il trouve que, vu l'insuffisance du matériel présenté, il est inutile d'en discuter ici.